

מכירת הבכורה – עסקה הוגנת?

הערכת המוסריות במעשה יעקב תלויה בעיקר על שתי שאלות:

- האם התשלום ששולם היתה תמורה הולמת למה שנקנה? (זה כמובן דורש התייחסות למשמעות וערך הבכורה שהיא הדבר שנקנתה – וגם לברור הסכום ששולם)
 - האם עשו היה אנוס בגלל סכנת מות ולכן כל העסקה לא היתה תקפה?
- בגישות שמובאות למטה, **נסה לברר קודם כל מה היתה משמעותה ושוויה של הבכורה** (לא בהכרח הסכימו שני הצדדים בעסקה הזאת לגבי ערכה). דייק גם בתשובותיהם לשאלות: מה שולם? למה עשו הסכים למכירה? ובהתחשב בתשובות האלו, האם מעשה יעקב היה הוגן?

1. גישה ראשונה

אבן עזרא בראשית כ"ה: ל"א-ל"ד

(לא) והבכורה שיקח פי שנים בממון אביו. וי"א שיש לבכור לעולם מעלה על הצעיר לקום מפניו ולשרתו כבן לאב. (לד) ויבז עשו גם זאת הבכורה, בעבור שראה שאין לאביו עשר. ורבים יתמהו כי עזב לו אברהם ממון רב, וכאילו לא ראו בימיהם עשיר גדול בנעוריו ובא לידי עוני בזקוניו. והעד שהיה יצחק אביו אוהב את עשו בעבור צורכו. ואילו היה הלחם רב בבית אביו, והוא נכבד בעיניו לא מכר בכורתו בעבור נזיד. ואם היה אביו אוכל בכל יום מטעמים, מה טעם אמר הביאה לי ציד. ולמה לא היה ליעקב בגדים חמודות? ולמה לא נתנה לו אמו כסף וזהב בדרך, שהוא אומר ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש, ולמה לא שלחה אליו הון והיא אוהבת אותו, כי הוצרך לשמור הצאן. והפסוק שאמר ויגדל האיש (ברא' כו, יג) קודם זקנתו. ועורי לב יחשבו כי העושר מעלה גדולה לצדיקים, והנה אליהו יוכיח. ועוד ישאלו, למה חסר השם ממון ליצחק. אולי יודיעונו, למה חסר מאור עיניו. ואל ידחונו בקנה של דרש כי יש לו סוד, ואין לנו לחפש, כי עמקו מחשבות השם, ואין כח בדעת האדם להבינם. וכן אחרים אמרו, הנה צאן יש לו, כי רבקה אמרה לו לך נא אל הצאן (ברא' כז, ט), ויתכן שנשאר לו מקנה מעט, גם נכון הוא להיות פי' לך נא אל הצאן, אל מקום הצאן שהן נמכרות.

מה דעת ראב"ע לגבי משמעות הבכורה בכלל ולגבי ערך הבכורה במקרה הזה? בהתחשב בשווי הבכורה, האם העסקה היתה הוגנת?

גישה שניה

רשב"ם בראשית כ"ה: ל"א-ל"ד

(לא) מכרה כיום – כלומר לאלתר. מיד מכור לי חלק בכורתך הראוי לך [ב]ממון אביו בממון שאתן לך ואחר כך אתן לך המאכל לעדות [ו]לקיום. כדרך שמצינו ויאכלו שם על הגל לקיום ברית בין לבן ליעקב. (לב) הנה אנכי הולך למות – בכל יום אני הולך לצוד חיות ביערים המצויים שם דובים ואריות וחיות רעות ואני מסוכן למות למה זה [לי] להמתין חלק בכורה לאחר מיתת אבינו. כך פירש אביו הרב רבי מאיר מ"כ. [וזהו] ויבז עשו את הבכורה. (לג) וימכור את בכורתו – בדמים. ואחר כן ויעקב נתן לעשו וגו' – מנהג בני אדם לקיום דבר.

לפי רשב"ם, מה קנה יעקב (איזה זכות) על ידי קניית הבכורה כאן?

כמה שילם יעקב? האם שילם רק נזיד עדשים? מה ההוכחה שמביא רשב"ם מברית לבן ויעקב?

האם עשו באמת היה על סף מות (ולכן מעשה יעקב יכול להחשב כניצול)?

רד"ק בראשית כ"ה: ל"א-ל"ג

(לא) מכרה כיום – ...ר"ל מכירה גמורה תמכרנה לי היום והבכורה להדרו ולכבדו ולקום מפניו לפי שהיה בכור והוא לא

היה ראוי לכך והיה קשה בעיניו לכבד אדם כמוהו אלא שלא יכול להמנע מזה מפני מנהג העולם. ואמרו כי כן היה מנהג להיות לו מעלה ויתרון בירושת אביו, כענין שצוהה התורה על פי שנים וכל זה מכר לו. ואעפ"כ נענש בזה לפי שעשה בזה כנגד מנהג העולם, וכבדו כבוד גדול אחר כן מפחד אלהים.

(לב) ויאמר – אומר בלבו או אומר ליעקב. למות – שהיה מסתכן בכל יום בצודו החיות שמא יטרפוהו.

(בראשית כ"ה: ל"ד)

ויעקב נתן לעשו – במחיר הבכורה לחם ונזיד עדשים, ולא זכר שנתן לו יין כי שתה מיין הבית, אבל לחם חם שעשה יעקב לעצמו לשעתו נתן לו עם נזיד עדשים שבשל גם כן לעצמו. ואאז"ל כתב כי מחיר כסף נתן לו על הבכורה ומה שנתן לו לחם ונזיד עדשים שיאכלו שניהם על המכירה כדי לקיימה. וילך – שב אל השדה לצוד עוד. ויבז – אפילו לאחר שאכל ושתה לא התחרט ובה אותה בלבו.

לפי רד"ק, מה היתה משמעות הבכורה? מה שילם יעקב בעד הבכורה? השווה דעת רד"ק בענין התשלום ומצבו של עשו (איך מפרש את המילים – והנה אנכי הולך למות) לדעת הרשב"ם. האם רד"ק מסכים עם **מסקנת** הרשב"ם?

ר' יוסף בכור שור בראשית כ"ה: כ"ט-ל'

הוא עיף – דרך הציידים להיות עייפים, ורודפים אחר החיות; ופעמים טועים ביער שלשה וארבעה ימים, להם רעב וצמא. וכן היה לעשו, עד שהגיע לשערי מות ולא היה יכול להשיג ידו אל פיו, כמו שהוא אומר הלעיטיני נא וגו' – כלומר: שפוך לתוך פי ואני אוכל, שאיני יכול אפילו לתת לתוך פי, ולא ללכת אל בית אבי. אך מצא יעקב אחרי הצאן במרעה רחוק מן העיר; אם היה האוכל מתמהמה לו, היה מיד מת. ולכך אמר לו יעקב: אם אתה מת מיתת עצמך, הרי כל אשר לאבי בידי; וכל בני קטורה וישמעאל ולוט, שמילט זקיני מן השבי ומן המות, יהו משועבדים לי. ואם אוכלך ותחיה, הריני מפסיד שרות גדול וממשלה גדולה, שאתה בכור ותקח הכל. אבל אם תמכור לי בכורתך, אז אוכלך, ותחיה ולא תמות, ואני לא אפסיד במה שאוכלך. ואם לא תחמול על עצמך, בשביל שלא תרצה שלא תבא לי הממשלה, גם אני לא אחמול על עצמך; כי כמו שאתה רוצה לעצמך, אני אוהב לעצמי, ואיני אוהבך יותר ממני. ומחמת טענה אמר לו יעקב.

האם ריב"ש מסכים עם ראב"ע שהבכורה היתה חסרת ערך? השווה דעת הריב"ש לדעת רשב"ם ורד"ק בענין מצב הנפשיפיזי של עשו בעת המכירה ולגבי המחיר ששולם. למרות תשובותי לשאלות האלו, האם ריב"ש חושב שיעקב חטא בקניית הבכורה? למה?

גישה שלישית

שד"ל בראשית כ"ה: ל"א

מכרה כיום – תחילה קודם שאלעיטך, וכמוהו קטר יקטרון כיום החלב (ש"א ב' ט"ז) ישבע לי כיום המלך שלמה (מ"א א' נ"א), דרוש נא כיום את דבר ה' (שם כ"ב ה'), כולם ענינם בתהילה וקודם לדבר אהד. ותוכן המעשה הזה לדעתי היה, כי יעקב היה עוסק תמיד בצרכי הבית, ועשו היה אוכל בכל יום ממה שהיה מוצא בבית, ולא היה עוסק אלא בצידו, אשר בלא ספק לא היה בו למלאות צרכי המשפחה יום יום, אלא להביא לפעמים בשר תאווה לעשות מטעמים, אבל עיקר אומנות זרע אברהם היה במקנה הצאן והבקר, ועשו לא היה עוזר בה את אחיו כלל; ותלמידי יוסף ירא אומר שהיה עוזר לו (אף שלא בכונה) בהרחקת האריות והדובים; ונ"ל שלא היה עשו עוסק בהריגת החיות הטורפות, אלא היה צד איל וצבי ויחמור לאכול את בשרם, ויעקב שהיה מיצר על זה שהיה כל עמל הנהגת הבית מוטל עליו בלא שום שכר, התחכם לשאול ממנו בשעה שהיה עיף שימכור לו את בכורתו, ויהיה זה שכרו. ואמנם מה היה המבוקש בבקשת הבכורה? יש אומרים שינחל פי שנים בנכסי אביו (דברים כ"א י"ז) או שהיה אביו מברך אותו ברכות יתרות על אחיו (למטה מ"ח: י"ח); וכל זה לא ייתכן, כי הנה ראינו כי יעקב לא הגיד מעולם ליצחק אביו ענין המכירה הזאת, שהרי אמר אנכי עשו בכורך (למטה כ"ז: י"ט) ועשו אמר (שם ל"ב) אני בנך בכרך עשו, א"כ מה הועיל יעקב בתחולתו בהיות הענין בלתי ידוע לאביו? כי הנה עשו לא כתב לו שטר שהיה בידו לראיה, גם לא היו שם עדים ולא היתה שם אלא שבועה; וכיון שאנו רואים שעשו לא חדל לקרוא את עצמו בשם בכור בדברו עם אביו, וגם יעקב אמר אל אביו בכורך עשו, נראה ודאי שלא עלתה על לבו של יעקב לקנות שום יתרון על אחיו אצל יצחק ביום הנחילו את בניו או ביום ברכו אותם. על כן אומר אני שלא היה עניין המכר הזה אלא שנשבע עשו כי אחרי מות אביו ינח ליעקב שיהיה אפוטרופוס ומנהיג את הבית; ויעקב ביקש זאת בכונה שלא יוכל עשו לגרשו מביתו ומארצו באופן שלא תוכל להתקיים בו ובזרעו ברכת אברהם על ירושת הארץ; וענין זה לא היה צריך להודיעו ליצחק. והנה עשו קיים שבועתו ואחרי מות אביו הלך לו אל ארץ אחרת, ולא אמר ליעקב שילך הוא ויצא מביתו (וקצת מזה ג"כ בדברי דון יצחק).

לפי שד"ל, מה קנה יעקב על ידי קניית הבכורה (זכות או אחריות)? מה הוכחתו לכך? למה יעקב רצה את הבכורה? האם שד"ל מצדיק את התנהגות יעקב? איך?

חזקוני בראשית כ"ה:ל"ב

הנה אנכי הולך למות ירושת ארץ ישראל תלויה בבכורה, והירושה אינה באה עד לאחר ארבע מאות שנה, כדכתיב וענו אותם ארבע מאות שנה. וכתיב ודור רביעי ישובו הנה, והואיל ואיני חי עד אותו הזמן היינו הנה אנכי הולך למות מה ריוח יש לי בה ומה אני מפסיד למכרה ולמה זה לי בכרה אם הייתי חי עד אותו זמן שאני בעצמי אירשנה לא הייתי מוכרה. ד"א הנה אנכי הולך למות בכל יום אני הולך לצוד חיות ביערים ששם מצויין דובים ואריות וחיות רעות ומסכן עצמי למיתה ולמה זה לי להמתין חלק הבכורה הראוי לי לאחר מיתת אבא שמא אמות תחלה.

לפי חזקוני, מה משמעות הבכורה, ומה היתה ערכה בעיני עשו? האם עשו היה על סף מות - מה היתה כוונתו בדבריו: "הנה אנכי הולך למות?"

בראשית רבה ס"ג:י"ג

ויאמר עשו הנה אנכי הולך למות, ... מה ראה אבינו יעקב שנתן נפשו על הבכורה, דתנין עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות ועבודה בבכורים, משהוקם המשכן נאסרו הבמות ועבודה בכהנים אמר יהי רשע זה עומד ומקריב לפיכך נתן נפשו על הבכורה, הה"ד (יחזקאל לה) כי לדם אעשך ודם ירדפך אם לא דם שנאת ודם ירדפך, ועשו הוא שונא את הדם ר' שמואל בר נחמן אמר זה דם בכורה וקרבות, ר' לוי אמר זה דם של מילה, רבנן אמרי שנאת דמו של אדם בגופו הה"ד (תהלים קט) ויאהב קללה ותבואהו, רבי לוי בשם רבי חמא אמר לא חפץ בברכה ולא חפץ בכורה, רבי הונא אמר זה דם הקרבות שהוא קרוי ברכה, היך מה ד"א (שמות כ) מזבח אדמה תעשה לי.

ספורנו בראשית כ"ה:ל"א-ל"ד

(לא) מכרה כיום – כי בהיות היום כל מגמת פניך אל מלאכתך באופן שאתה כ"כ עיף שאינך מכיר הנזיד אין ספק שלא תוכל להתעסק בענייני הבכורה לשרת לאל יתברך ולעשות את הראוי לבכור.

(לב) הולך למות – ברב התלאה והעייפות.

(לג) השבעה לי – מפני היות הקנין על דבר שאין בו ממש השבועה תמלא חסרונו. וימכור את בכורתו – במחיר שפסקו ביניהם ולא חשש הכתוב לבארו.

(לד) ויעקב נתן לעשו – לקנות בקנין חליפין בנזיד או בכלי אשר בו הנזיד על דרך שלף איש נעלו ונתן לרעהו (רות ד, ז). ויבז עשו את הבכורה – גם אחר מעשה היתה הבכורה בעיניו בלתי ראויה לאותו המחיר שפסקו ובכך התבאר שלא נתאנה המוכר כי לא היה הממכר שוה אצלו כל כך.

לפי בראשית רבה ובעקבותיו ספורנו, מה היתה משמעות הבכורה? השווה את פרוש ספורנו לפרושי שד"ל וחזקוני בענין ערך הבכורה בעיני עשו.